

Received: 06.06.2020

Accepted: 08.06.2020

Published: 14.06.2020

JOTS, 4/2, 2020: 783-789

RENTZSCH, J. & H. YILDIZ. The Uybat Inscriptions: a Group of Old Turkic Runic Texts from the Yenisei Area, De Gruyter, Berlin/Boston, 2020, 146 pp. ISBN: 978-3-11-067448-4

Erdem UÇAR

Friedrich-Schiller-Universität Jena (Jena/Germany)
E-mail: erdem.ucar@uni-jena.de

Bugün Tuva ve Hakasya cumhuriyetleri sınırları içerisinde (Sibiryada bölgede) yer alan Türk Runik harfli yazıtlar XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bilinmektedir. Bu yazıtların Yenisey yazıtları adıyla daha geniş çevrede tanınım üzerinde araştırmalar yapılmaya başlanması XIX. yüzyılda mümkün olmuştur. Kağanlık yazıtlarından daha önce bulunup incelenmeye başlansa da Yenisey yazıtlarının araştırılması Kağanlık yazıtları kadar çok olamamıştır. Bunun nedeni muhtemelen yazıtların hiçbirinde tarih olmaması ve içerikleri bakımından Kağanlık yazıtlarına nazaran daha sivil karakterde olması gösterilebilir.

Elimizdeki çalışma, sayısı iki yüzü aşan Yenisey yazıtları envanterinden Uybat adıyla bilinen sekiz yazıt (VASILYEV'in numaralandırmasıyla E 30, E 31, E 32, E 33, E 34, E 98, E 83 ve E 132) üzerine yeni bir neşirdir. Yazıtlardan bazılarının ilk

nâşiri olan RADLOFF, bulunma yeri Uybat nehri olduğu için onlara bu adı koymuştur. Uybat VIII'de (E 132) taşın üzerinde herhangi bir metin yoktur, ama yazarlar yine de neşirlerine yazıtı dâhil etmiştir.

I. *Introduction* bölümünde (s. 1-8), sekiz taşın bulunma yeri ve neşir tarihi hakkında kısaca bilgi verilerek yazıtlar tanıtılmıştır. Yazıtların tarihlendirilmesiyle ilgili olarak, daha önceki araştırmacıların VII. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp X. yüzyıla kadar varan çeşitli tarihler önerdiği söylenmiştir. Kitapta, sekiz yazıt üzerindeki 36 satırlık veya 743 ~ 745 *oyukluk* (harflik) metnin yeni bir neşrinin gerçekleştirildiğinden bahsedilmiştir. Yazarlar, sekiz yazıtta toplam 40 tane farklı *glyph* (= oyuk) veya işaret olduğunu düşünmektedir.

Eserde kullanılan, *glyph* (oyuk) teriminin biraz riskli olduğunu söylemeliyim. Mesela, yazarların <ş> ve <ŝ> olarak gösterdiği iki harf aynı ünsüzü göstermektedir, yani yazıda ayırıcı bir vasma sahip değildir. Bu nedenle bunların iki farklı *glyph* olduğunu söylemek pek kolay değildir. Aynı şekilde, <n> ve <ñ> işaretleri de müstakil bir *glyph* değil, aynı işaretin bir varyantı gibidir. Bunların ayrı bir *glyph* olarak değerlendirilmesi ne kadar doğrudur emin değilim.

Kitapta kullanılan harfçevrim ve yazıçevrim işaretleri için A. BERTA'nın Kağanlık yazıtları neşrinde kullandığı işaretler esas alınmış, ama doğal olarak bazı harfler için yenilerinin eklenmesi zorunlu olmuştur. Runik işaretlerin harfçevriminde ön damak ve arka damak karşıtlığına sahip ünsüzler için küçük ve büyük harf kullanma ilkesi benimsenmiştir. Bu uygulama oldukça pratiktir, ancak ben pratikliğin arttırılması ve okuyucunun faydası adına bu konuda küçük bir değişiklik yapılması gerektiğine inanıyorum. Eserde, /o/ ve /u/ karşılığındaki harf için büyük **W**, /ö/ ve /ü/ karşılığındaki harf için de yine büyük **Ŵ** kullanılmıştır. Aynı şekilde ön damak /k/'si için küçük **k**, ama arka damak /k/'si için büyük **K** kullanılmıştır. Büyük ve küçük harf kullanma yönteminde böyle bir tercih tutarlılığı sağlamak için zorunludur. Ancak büyük **W** ve **Ŵ** yerine küçüklerini kullanmanın ve arka damak /k/'si için küçük **q** ve ön damak /k/'si için de küçük **k** harfi kullanmanın okuyucu açısından çok daha fazla yararlı olacağı aşikârdır.

Giriş bölümünün ardından her biri ayrı bir bölümde ele alınarak sekiz yazıtın neşri yapılmıştır: Uybat I (s. 9-21), Uybat II (s. 22-30), Uybat III (s. 31-69), Uybat

IV (s. 70-75), Uybat V (s. 76-80), Uybat VI (s. 81-93), Uybat VII (s. 94-96) ve Uybat VIII (s. 97).

Neşirde, her yazıt ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Buna göre, ilk olarak yazıt hakkında bilgi verilip neşir tarihinden kısaca bahsedilmiş, ardından yazıtta kullanılan *glyph*'ler listelenmiştir. Böylece hangi yazıtta hangi harf için özel bir işaret kullanıldığı görülebilmektedir. Neşirde, yazıttaki her satırın daha önceki neşirlerdeki harfçevriminin ve yazıçevriminin nasıl yapıldığı gösterilmiş ve farklılıklar açıklanmıştır. Bu anlamda neşirdeki paleografik incelemenin gayet başarılı olduğunu söyleyebilirim. Ancak eski neşirlerden Recebov-Memmedov 1993'ün çalışmada kullanılmadığı görülmektedir. Bu eserde Uybat yazıtları hakkında farklı okuma ve açıklama önerileri bulunmaktadır.

Yazarlar, her satırı bağımsız olarak incelerken daha önceki okuma önerilerini gösterdikten sonra kendi okuyuşlarını ve tercümelerini R-Y [Rentzsch-Yıldız] kısaltması kullanarak sunmuştur. Bununla beraber, satırlardaki sorunlu ibareler hakkında açıklamalar da yapılmıştır.

Yazıtların kopyasını veya harfçevrimini veren daha önceki çalışmalarda bazen her araştırmacı bir satırı tamamen farklı okuyup anlamlandırmıştır. Bunun nedeni yazıtlardaki oyukların yıpranmış olması ve farklı işaretlerin tanımlanmasındaki zorluktur. Bu nedenle, Yenisey yazıtları ile ilgili neşir işinin kolay olmadığını söylemeliyim. Kitapta, bu zorluğun bilincinde olunarak metne azamî dikkat gösterilmeye çalışılmıştır. Yazarlar, yazıtlardan bazılarının muhafaza edildiği Minusinsk müzesine gidip onların yeni bir kopyasını almamış, daha önceki kopyalardan yararlanarak yazıtları yorumlamayı tercih etmiştir.

Neşrin sunuluşunu daha iyi görebilmek adına neşirden örnek iki sayfanın resmini aşağıda paylaşmak istiyorum:

- (3) [FA(1); R2(F4+R1); M(4+11); V(IV+XI); K(8); BZ(1); AY(4+11)]
 [FA] I[l]⁴⁴m ... gn:TWKz:r ... d ... :tz:g ... AW ... :TN:rg ... Rr ... p[n]⁴⁵
 [R1] gnTWKz ... tzgl ... np: ... TN:rglg
 [R2] {(F4) gn:TWKn} {"R1"} ... tgzInp:TN:rglg ...}
 [O] {(F4) gn:TWKn} {"R1"} ... TWKz ... tgzInp:TN:rglg ...}
 [M] {(4) ...gn:TWKz} {(11) ... TWKz:tgzInp:TN:rglg ...}
 [V] {(IV) ... gn:TWKz} {(XI) TWKz ... tgzInp⁴⁶:TN:rglg}
 [K1] ilm ... gn:TWKz:rg ... tzn[dI]:TN:rg[TR] ...
 [K2] ilm ... gn:TWKz:rg ... tzn[dI]:TN:rg[TR] ...
 [BZ] ... gn:TWKz ... tzn ... :TN:rg
 [AY] {(4) ... gn:TWKz} {(11) ... gn:TWKz ... tzn ... :TN:rg}
 [R-Y] I[l]m••••gn:TWKz:r[g] [... 90 cm ...] tzn[n]•[Im]:TN:rg••••••••••

Uybat III/3. satırın harfçevrimi (s. 37)

- (3)
 [R2] <(F4) ... toquz> <("R1") tãzginip atin ärklig ...>
 [O] <(F4) ... gin toquz> <("R1") ... [toquz]⁹² ... tãzginip atin ärglig ...>
 [M] <(4) ...gn toquz> <(11) ... [toquz] tãzginip atin ärglig>
 [K1] ilim ... gn toquz ärig ... tãzgindi tan (?) ärig tar ...
 [K2] ilim ... gn toquz ärig ... tãzgindi tan (?) ärig tar ...
 [BZ] ... älim ... gn toquz ... tizgin ... atun ärig
 [US] ilim ... kn toquz ärig ... tãzgindi tan ärig tar ...
 [AY] <(4) ... gn toquz> <(11) [bã]gin toquz ... tãzgin[tim] atin ärig>
 [R-Y] e[l]im<dä> ...gXn toquz är[ig] ... tãzgi[n]<D>[im] atin ärig ...

Uybat III/3. satırın yazıçevrimi (s. 57)

Neşirdeki bazı okunuşlara ve yorumlamalara kısaca değinmem gerekiyor.

Uybat III/1. (s. 34, 53) ve 13. satırda (s. 48, 66) geçen **YwqLDI** imlâlı kelime CLAUSON'a dayanılarak *yokal-* olarak yorumlanmıştır (s. 55). Kelimenin imlâsı onun *yokladı* şeklinde okunmasına da uygundur. Fiil benzer imlâyla Oznaçennaya I (E 25) yazıtının 6. satırında (Aydın 2019: 97) geçmektedir. Yazarların tercih ettiği *yokal-*'ın fiil kökü **yoka-* Eski Türkçede şimdiye değin tanıklanmamıştır. Üs-

telik *yokal-* fiilinin Eski Türkçedeki en erken tanıkları (Clauson 1972: 902b) *Kutadgu Bilig*'in geç tarihli yazmalarında tespit edilmiştir. Bence Uybat/III'teki kelime *yokla-* 'yok olmak, kaybolmak' olmalıdır. Eski Türkçede Uygurcadan itibaren pek çok metinde *yokla-* fiiline rastlanmaktadır. ERDAL, 'yükselmek' ve 'yok olmak' anlamında iki farklı *yokla-* olduğunu düşünse de (1991: 452-453), aslında iki fiil de bence aynı olmalıdır.

Uybat III/7. satırda geçen *uruju* hakkındaki açıklamada (s. 61), *uruju* için KORMIŞIN gibi 'sancaktar' anlamında karar kılınmıştır. Eski Türkçede *uruju*'nun 'bayrak' anlamını sadece Orta Türkçe dönemindeki çift dilli kaynaklardan öğrenebiliyoruz (Clauson 1972: 236a-b). Türkçe, eğer erken dönemde Moğolcaya kelimeyi ödünç verdiyse, kelimenin 'sancak, bayrak' anlamını tekrar değerlendirmek faydalı olabilir. Nitekim GABAIN kitabında kelimeyi sadece 'alp' anlamında göstermiştir (1950: 347b). ERDAL'ın kelimeye verdiği 'general' anlamı kabul edilebilir gözüküyor, ama onun *orju* okuma önerisi (1991: 79-80) şüphelidir, zira kelimenin *ur-* fiili ile ilişkisi oldukça açıktır. Üstelik Eski Uygurcada *uruju*'un ikinci hecedeki yuvarlak ünlüsünün yazıldığı tanıklar bulunmaktadır. Bu durum kelimenin okunuşunun dahi yeniden değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Ayrıca yazıtta *uruju*'nun *ınançu* ile beraber kullanımına bakılırsa, *uruju*'nun 'alp' anlamında düşünülmesi daha muhtemel gözükmektedir.

Uybat III/15. satırda **w[*g*w]rp** imlâsıyla geçen kelime için *ö[gü]r(e)p* okunuşu önerilmiş ve Eski Türkçede *ögüre-* (< *ögür+e-*) fiilinin ilk kez burada tanıklandığı iddia edilmiştir (s. 67). Kelimenin geçtiği yerdeki okunuş net değildir. Ayrıca, tarihî ve günümüz Türk dillerinde **ögüre-* 'bir araya gelmek, toplanmak' diye bir fiil başka bir yerde görülüyor. Bu nedenle böyle bir teklifin ilave delillere ihtiyacı olduğu açıktır.

Uybat VI/6. satırda geçen **BGw** imlâsına sahip kelime *bugu* 'erkek geyik' olarak düşünülmüş (s. 87, 91) ve *Drevnetyurkskiy Slovar*'a dayanılarak *bugu*'nun ilk kez *Oğuzname*'de görüldüğü söylenmiş ve kelimenin ilk geçtiği yerin artık Uybat VI yazıtı kabul edilebileceği iddia edilmiştir (s. 93). Yazarların bahsettiği *Oğuznâme*'nin, daha doğru bir ifadeyle *Pagan Oğuznamesi*'nin dili Orta Türkçedir ve orada geçen *bugu* Moğolcadan alıntıdır (Danka 2019: 280). Bu nedenle, yazıt-taki *bugu* için başka bir teklifin düşünülmesi gerekmektedir.

Uybat VII'de geçen **çwŋ** imlâsına sahip kelimenin Türk dillerindeki *çoŋ* 'büyük' ile ilgili olabileceği, ama bu kelimenin de en erken *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* görüldüğü söylenmiş, belki de ilk geçtiği yerin Uybat VII yazıtı olabileceği ifade edilmiştir (s. 95-96). CLAUSON, Kaşgarî'nin *çoŋ et* 'kemiksiz et' olarak kaydettiği *çoŋ*'u Çince 重 *zhong* 'yoğun' kökenli olarak tahmin etmiştir (1972: 424b). CLAUSON'un da belirttiği üzere bu sözcük Eski Türkçede tekörnek (hapax) özelliğindedir, bu nedenle kelimenin kökenine ve varlığına ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Diğer taraftan, yazarların *çoŋ* veya *çuŋ* diye Türk dillerinde olduğunu söyledikleri kelimenin *çōn* şekli de vardır ve onun da Eski Türkçe *yogun~yogan*'a dayandığı (Stachowski 1996: 219) tahmin edilmektedir. Bu nedenle yazıttaki **çwŋ** hakkında yorum yapmanın şimdilik zor olduğu söylenebilir.

Eserde, her yazıtın neşri ayrı bir bölüm halinde verildikten sonra, sekiz yazıtın kararlaştırılan harfçevrimi, yazıçevrimi ve İngilizce tercümesi toplu hâlde verilmiş (s. 98-106), bunun ardından sekiz yazıtın sözlüğü (s. 107-114) ve ekler dizini (s. 115-117) sunulmuştur. Son kısımda, eserin kaynakçası (s. 118-120) ile yazıtların resimleri (s. 121-146) bulunmaktadır.

Sekiz farklı yazıttaki 36 satırlık metnin başarılı bir paleografik incelemesini sunan eserin ileride yapılacak çalışmalara sağlam bir zemin oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Yazarları kutlarken, diğer Yenisey yazıtlarının neşirlerini de merakla beklediğimi ifade etmek isterim.

Kaynakça

AYDIN, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*, İstanbul: Kronik Kitap.

CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

DANKA, B. (2019). *The Pagan Oγuz-nāmā: a Philological and Linguistic Analysis*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon I-II*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

GABAIN, A. von (1950). Alttürkische Grammatik mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis auch neutürkisch, 2. verbesserte Auflage, Leipzig: Harrassowitz Verlag.

RECEBOV, E. & Y. MEMMEDOV (1993). Orhon-Yenisey Abideleri, Bakı: Yazıçı.

STACHOWSKI, M. (1996). "Einige chakassische Etymologien", Ural-Altäische Jahrbücher, Neue Folge, 14: 218-230.